

SUBJEKT A SUBJEKTIVITA V HISTORICKÉM MYŠLENÍ. NĚKOLIK ÚVAH Z OKRUHU NOVĚJŠÍ HISTORICKÉ A ARCHIVNÍ METODOLOGIE

Mikuláš Čtvrtník

Subject and Subjectivity in Historical Thought.
Some Comments on Recent Methodology of History and Archival Studies.

The author analyses the position of subject and subjectivity in historical thought. The aim of the investigation is to describe in detail the various ways in which the role of the cognising subject and the nature of subjectivity have been approached in debates about the methodology of history in the 20th century. The author also offers some insights on the current discussion about subjectivity in historical science and related areas of archival theory, methodology, and practice.

Keywords: historical knowledge, archival studies, subjectivity.

Mikuláš Čtvrtník (*1982) archivist in the State Regional Archives in Prague, mikulas.ctvrtnik@centrum.cz

Současné dějepisectví a historická metodologie si jsou dnes již dobře vědomy, že objektivita historického poznání je velice komplikovaný problém, který nelze odbýt prostě tím, že historik usiluje a má usilovat jednoduše o soulad svého vyprávění a interpretace s tím, co se skutečně událo, jak zní i klasický rankeovský požadavek kladený na historickou vědu. Od druhé poloviny 19. století a během celého 20. století si historická věda v různých polohách a z různých inspiračních zdrojů začala uvědomovat mnohostrannou podmíněnost a relativitu historického poznání, aniž by jistě ve své naprosté většině hodlala rezignovat na možnost dosáhnout v principu a bazálně správného, pravdivého a smysluplného poznání. Jednu z oblastí takové podmíněnosti představuje podmíněnost samotným poznávajícím subjektem (zde zejména historikem). I tato však může nabývat dosti

rozmanitých podob a forem odlišujících se podle charakteru a způsobu takového vlivu poznávajícího subjektu na výsledný tvar dějin. Liší se u jednotlivých historiků a teoretiků dějin i v rámci celých historiografických směrů či subdisciplín. Téma postavení a funkce poznávajícího subjektu v procesu historického poznání nepozbylo na aktuálnosti ani v soudobých metodologických reflexích v historické vědě, a dokonce se začíná zčásti vynořovat i v nových kontextech a polohách. Cílem následujícího příspěvku bude vedle nastínění některých poloh, v nichž byla kladena otázka role poznávajícího subjektu a charakteru této subjektivity v rámci historicko-metodologických debat zejména během 20. století, poukázat na některé aktuální roviny tematizace této otázky v okruhu historické vědy, ale rovněž v blízké oblasti archivní teorie a metodologie.

Některé tendence v historickém myšlení již od konce 19. a počátku 20. století se vyznačovaly tím, že poznávajícímu subjektu, historikovi, v jeho práci vytyčily velmi široký prostor a významnou, mnohdy až konstitutivní roli v historické práci. Rozsáhlý prostor určený historikově subjektivitě představuje rys charakteristický v anglofonním prostoru pro některé z linií intelektuálních dějin počínaje 30. léty 20. století, v německy mluvícím prostředí význačným způsobem pro duchovní dějiny (*Geistesgeschichte*) od konce 19. století, ve Francii jsou to pak například některé tendence v rámci kulturních dějin. Duchové či intelektuální dějiny však v tomto ohledu nepředstavují ojedinělý fenomén v rámci historické vědy a jejich rozličných tvarů. Dokonce se zdá, že v posledních desetiletích dochází obecně k určité rehabilitaci role poznávajícího subjektu v historické vědě.¹ Slovy Sheily

1 Srov. některé novější studie, které si téma subjektivity historického poznání, hranic jeho objektivního charakteru a charakteru takové objektivity kladou jako své téma či jako jednu z důležitých otázek. Téma objektivitě a jejích hranic v dějepiscectví je hlavním námětem nedávno vydané knihy JENSE PAPEA, *Der Spiegel der Vergangenheit. Geschichtswissenschaft zwischen Relativismus und Realismus*, Frankfurt am Main 2006. Dále srov. některé texty v knize *Unsettling History. Archiving and Narrating in Historiography*, (edd.) SEBASTIAN JOBS, ALF LÜDTKE, Frankfurt am Main 2010. Dále srov. ROBERT SCHNEPF, *Geschichte erklären. Grundprobleme und Grundbegriffe*, Göttingen 2011; HANS-JÜRGEN GOERTZ, *Umgang mit Geschichte. Eine Einführung in die Geschichtstheorie*, Reinbek bei Hamburg 1995, zde zejména kapitolu „Objektivität und Parteilichkeit“, s. 130–146; v anglicky mluvících zemích velmi úspěšnou knihu PETER NOVICK, *That Noble Dream. The „Objectivity Question“ and the American Historical Profession*, Cambridge 1999 (první vydání 1988). Dále srov. množství textů z oblasti narativních koncepcí historického myšlení, o nichž bude řeč v následujícím. Téma historikovy subjektivity je námětem (a byla jím i dříve samozřejmě) i standardních příruček či úvodů do studia historie určených začínajícím studentům: MARTHA HOWELL, WALTER PREVENIER, *Werkstatt des Historikers. Eine Einführung in die historischen Methoden*, Köln 2004, s. 183–188. Jmenujme také starší, avšak pro historickou metodologii

Fitzpatrick: „Nyní je subjektivita at' již ve smyslu předmětu zkoumání či metodologie aktuální módou. Jedná se o klima, které povzbuzuje historiky, aby vkládali sami sebe do své práce, aby byli osobními (v oblasti emocí, životní zkušenosti atd.), představeni sami proti svému subjektu, či dokonce aby konstituovali sami sebe jako součást své práce.“²

Pokud se můžeme odvážit velmi hrubého shrnutí: zatímco v době od 40. let 20. století, zejména pak po druhé světové válce, v historické vědě v mnoha pro vývoj metodologie historické vědy klíčových zemích nabyly opět více na významu objektivistické tendence; přibližně od konce 60. let se vývoj posunul mírně jinam. Ve francouzském dějepiscetví se úsilí dosáhnout maximální možné objektivitu (historického) poznání výrazně projevilo v rozmachu kvantitativních dějin, který nastal zejména od 50. let a z hospodářských dějin se postupně přesouval i do dalších oblastí, měl však své počátky již dříve ve 40. letech, resp. již ve 30. letech, spojené zejména s postavou Ernesta Labrousse. Stejně tak historické myšlení nejlivnějšího francouzského poválečného historika Fernanda Braudela svědčí o minimalizaci prostoru věnovaného subjektu, a to jak ve smyslu předmětu historického poznání, tak i jeho nositele. Již ve svém slavném díle *La méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II.*,³ jež začal koncipovat ve 30. letech ještě před vypuknutím druhé světové války a které vydal v roce 1949, zřetelně ukázal, jakým směrem se bude ubírat nejen jeho myšlení, ale ve veliké míře předznamenal i vývoj poválečné francouzské historické vědy.

navýsost důležitou řadu *Theorie der Geschichte. Beiträge zur Historik*, jejíž první svazek byl věnován právě otázce objektivitu/subjektivitu historického poznání: *Objektivität und Parteilichkeit*, (edd.) REINHART KOSELLECK, WOLFGANG J. MOMMSEN, JÖRN RÜSEN, München 1977. V podobné době vyšel rovněž sborník věnovaný otázce historické objektivitu *Historische Objektivität. Aufsätze zur Geschichtstheorie*, (ed.) JÖRN RÜSEN, Göttingen 1975. O některých dalších dílech věnovaných otázce subjektivitu historického poznání bude řeč níže. I v současném českém historickém myšlení rezonuje téma subjektivitu historického poznání. Vedle autorů zabývajících se dlouhodobě historickou metodologií, jako je například Zdeněk Beněš či Jan Horský, můžeme odkázat na text MARTIN KUČERA, *Tázání po dějinném*, Praha 2012, zejména s. 204–208. Místo subjektivitu v historickém myšlení tematizoval také BEDŘICH LOEWENSTEIN, „Subjektivní činitel“ v dějinách. I–II, *Filosofický časopis* 39/1991, s. 539–548, 739–754; TÝŽ, *Vom Subjektiven in der Geschichte*, in: *Geschichte und Psychologie. Annäherungsversuche*, (ed.) Bedřich Loewenstein, Pfaffenweiler 1992, s. 59–74.

2 SHEILA FITZPATRICK, *Getting Personal: On Subjectivity in Historical Practice*, in: *Unsettling History. Archiving and Narrating in Historiography*, (edd.) Sebastian Jobs, Alf Lüdtke, Frankfurt am Main 2010, s. 183–197, zde s. 183.

3 FERNAND BRAUDEL, *La méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II.*, Paris 1949.

Braudel zde rozvinul proslulý koncept, v němž odlišil zaprvé prakticky nehybné dějiny zeměpisných podmínek, zadruhé pomalu probíhající dějiny hospodářských, sociálních, politických struktur a obecných trendů, a nakonec klasické dějiny konkrétních, řekněme jednotlivých událostí. Význam těchto tří rovin pro běh dějin přitom v Braudelově pojetí postupně klesá směrem k dějinám událostí. Podobnou strukturu Braudel uplatnil ve svém dalším důležitém díle, v *Civilisation matérielle, économie et capitalisme. XVe–XVIIIe siècle*, kde opět konkrétní děje hmotné kultury představují nejnižší rovinu, rychle se odvíjející, nikoli však nejdůležitější složku historického vývoje.⁴ Podobnou objektivistickou tendenci lze zaznamenat rovněž u metody tzv. seriálních dějin (*histoire sérielle*), v jejichž rámci historikové shromažďují stejnorodé údaje o určitých fenoménech pozorovatelných během dlouhého časového období a uspořádatelných do dlouhých „sérií“. Intence takto pojatých dějin již z principu nemíří jak na konkrétní subjekt ve smyslu předmětu historického poznání, tak ani nezamýšlí zdůrazňovat roli subjektu ve smyslu nositele historického poznání a jeho neodmyslitelného spolutvůrce, natožpak hovořit o klíčové konstitutivní roli poznávajícího subjektu na historické poznání.

Naopak vývoj francouzské historiografie od 60. let a zejména od jejich konce znamenal v nemalé míře posun od takto pochopených dějin a otevření se tématům, která mířila více do nitra člověka, ačkoli zde obvykle nebyl míněn konkrétní jednotlivec, nýbrž většinou určitá sociální skupina, vrstva a jimi sdílené představy. Již tehdy sami francouzští historikové označovali své počínání jako dějiny mentalit. Ačkoli to neznamená, že by historikové klasických dějin mentalit výrazněji napadali možnost „objektivně čistého“ historického poznání, přesto již samotným charakterem zkoumání a předmětem svého zájmu – situovaným v nitru historických aktérů a tedy „jasně a zřetelně“ nepřístupným historikovu pohledu – otevírali mnohem širší pole pro angažování historikova subjektu samotného na procesu historického poznání.

Podobný vývoj jako ve Francii ve sledované otázce vztahu objektivistické tendence a naopak subjektivistického prvku historického poznání lze sledovat také v britské i německé historické vědě. Vzrůst zájmu o studium hospodářských a sociálních struktur byl po druhé světové válce markantní. Nebývalý rozmach hospodářských a sociálních věd v této době patrně korespondoval, jak

4 FERNAND BRAUDEL, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme. XVe–XVIIIe siècle*, Paris 1979; první svazek vydán jako *Civilisation matérielle et capitalisme. XVe–XVIIIe siècle* v Paříži v roce 1967.

tvrdí Hans-Ulrich Wehler, s hospodářským vzestupem západního Německa v poválečném období.⁵ Tato tendence se během přibližně dvaceti let proměnila. Lawrence Stone již na konci 70. let postřehl, že velická část historiků postupně opustila optimistickou víru v neproblematickou možnost systematického vědeckého výkladu historické změny a svůj zájem postupně obrací od obecných nadosobních struktur směrem k jednotlivci samotnému. Budoucímu vývoji dějepisectví prorokoval mimo jiné následující slova: „Existují znamení změny, v centrálním tématu dějin od okolností obklopujících člověka směrem k člověku v okolnostech; ve zkoumaných problémech od ekonomického a demografického směrem ke kulturnímu a emocionálnímu; v prvořadých zdrojích vlivů od sociologie, hospodářství a demografie k antropologii a psychologii; v námětu od skupiny směrem k jednotlivci; v explanačních modelech historické změny od stratifikovaného a monokauzálního směrem k provázanému a multikauzálnímu; v metodologii od skupinové kvantifikace k jednotlivému příkladu; v organizaci od analytického k deskriptivnímu; a v konceptualizaci funkce historika od vědeckého směrem k literárnímu.“⁶

Jedním z historiografických směrů, jenž v sobě vtěloval některé z těchto tendencí, byla mikrohistorie, která zarezonovala ve více evropských zemích. Přesto, podobně jako dějiny mentalit, ani ona, ačkoli obrátila pohled na konkrétní subjekt dějin, individuálního historického aktéra, neměla v úmyslu subjektivizovat historické poznání tak, že by poznávající subjekt samotný podstatněji vpustila do domény vlastního procesu historického poznání. Totéž však nelze tvrdit o některých liniích dějepisectví po jazykovém obratu, o němž bude řeč v následujícím.

Nakonec podobný vývoj prodělalo i dějepisectví ve Spojených státech amerických. Jak shrnuje Peter Novick, pro celkové ladění americké společnosti byl od počátku 40. let 20. století do raných 60. let příznačný objektivistický postoj spojený s představou konce éry falešných ideologií, jenž se projevil rovněž v historické vědě.⁷ V 60. letech však došlo k narušení této objektivistické víry ve společnosti jako takové a opět s dopadem i do historické vědy. Ve společnosti začala panovat nedůvěra vůči vedoucím představitelům (ostatně podobný vývoj

5 HANS-ULRICH WEHLER, *Selbstverständnis und Zukunft der westdeutschen Geschichtswissenschaft*, in: *Geschichtswissenschaft vor 2000. Perspektiven der Historiographiegeschichte, Geschichtstheorie, Sozial- und Kulturgeschichte. Festschrift für Georg G. Iggers zum 65. Geburtstag*, (edd.) Konrad H. Jarausch, Jörn Rüsen, Hans Schleier, Hagen 1991, s. 68–81, zde s. 70.

6 LAWRENCE STONE, *The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History*, *Past and Present* 85/1979, s. 3–24, zde s. 23–24.

7 P. NOVICK, *That Noble Dream*, s. 415.

probíhal i ve velké části tehdejší Evropy). Problematizován byl pojem pravdy. To vše se nakonec projevilo i v historické vědě a metodologii. Spolu s tím, jak byly narušeny pilíře představy jediné možné správné interpretace, otevřely se v rámci nastupujícího postmoderního relativismu brány i pro výraznější zapojení historikova subjektu.⁸

S vědomím mnohovrstevnatého a komplikovaného vývoje historiografie a její metodologie v posledních desetiletích pokusme se v následujícím představit alespoň některé z podob a formací v nedávném vývoji dějepisectví a historické teorie, v nichž dochází k podstatnějšímu otevření prostoru pro působení historikova subjektu.

Patrně převažující část kritického pohledu soudobé historiografie na možnost objektivního historického poznání vychází z pozic různě laděného relativismu, a to zejména v anglofonní postmoderní historiografické tradici.⁹ Zde je to především *jazykový obrat* a teze nepřekročitelné hranice textu a jazyka, co určuje a podmiňuje relativitu historikovy práce (což stojí, řekl bych, v zajímavém kontrastu vůči narušení pojmu subjektu v téže myšlenkové tradici, jak se ukáže níže). Jedna z hypotéz Arthura C. Danta, že k podstatným charakteristikám dějin (dodejme vyprávěných dějin) se lze dobrat analýzou vyprávěcí věty jako takové, je jedním z příznačných vyjádření oné teze.¹⁰ Podobně Karlheinz Stierle píše o nutné a pro historika nepřekročitelné částečnosti a perspektivitě dějepisectví, která je dána narativní strukturou a literárností historického líčení. Tato parcialita však neznamená nesprávnost či falešnost výsledného obrazu, nýbrž naopak může znamenat i pozitivní přínos pro lidské bytí, člověka samotného a jeho život. Stierle v tomto ohledu na sebe váže narativitu a lidskou zkušenost a tvrdí, že nutná a nevyhnutelná narativita historiografie, která je vždy vázána na zku-

8 Peter Novick vidí v rozpadu ideje „konsenzuální interpretace“ společný jmenovatel americké historiografie od 60. do 80. let – P. NOVICK, *That Noble Dream*, s. 457–458, 522n.

9 K tomu srov. například reflexi a shrnující pohled z pera RICHARDA J. EVANSE, *Fakten und Fiktionen. Über die Grundlagen historischer Erkenntnis*, Frankfurt–New York 1998, anglický originál vyšel jako *In Defence of History* (1997). Evans vyzdvihuje mimo jiné snahu postmoderních myslitelů odvázat se z pout objektivních faktů a jejich motivaci přispět tím k posílení demokratičnosti, tolerantnosti a skepticizmu (s. 219). Specifickou otázkou po vztahu analytické filozofie dějin, resp. jazykového obratu v historiografii a role subjektivity v dějepisectví si položila HERTA NAGL-DOCEKAL, *Die Objektivität der Geschichtswissenschaft*, Wien–München 1982.

10 ARTHUR C. DANTO, *Analytical Philosophy of History*, Cambridge 1965, s. 143: „My thesis is that narrative sentences are so peculiarly related to our concept of history that analysis of them must indicate what some of the main features of that concept are.“ Z česky dostupných interpretací srov. například HERTA NAGL-DOCEKAL, *Lze založit filosofii dějin tropologicky?* Kritické poznámky k Haydenu Whitovi, *Reflexe* 16/1996, s. 7.

šenost člověka, tuto zkušenost současně prohlubuje a dále rozvíjí. Můžeme tak říci, že tato narativita je vždy subjektivní nejen ve smyslu vázanosti na zkušenost konkrétního člověka jako zkoumatele minulosti (v podobném duchu konstatuje Reinhart Koselleck, že „každé formě [historického] vylíčení leží v základu určitá zkušenost dějinné skutečnosti, která přechází do vylíčených dějin“),¹¹ zároveň však subjektivní ve smyslu působící individuálně zpětně na člověka ve smyslu „konzumenta“ dějin a výkon jeho vlastního života.¹² Návaznost předpokladu podobně postaveného působení dějin a historického rozumění na samotný rozumějící subjekt (a přirozeně i opačně) na filozofii života, zejména pak Wilhelma Diltheya a hermeneutickou tradici, je ale očividná.

Setrváme-li ještě v kontextu narativistických interpretací historiografické práce, můžeme odkázat v německém prostředí na jméno Hanse Michaela Baumgartnera, svým hlavním zaměřením filozofa, jenž výrazným způsobem promluvil i do historické metodologie a dočkal se již i prvních interpretací své historicko-metodologické koncepce.¹³ Baumgartner v sobě, shrneme-li stručně, vtěluje zejména narativistickou perspektivu v tom smyslu, že se táže po podmínkách historického rozumu a ve svých zkoumáních dochází k závěru, že pro historické poznání, resp. historický rozum, je naprosto zásadní tzv. narativní syntéza produkovaná vyprávěcí konstrukcí. Narativní syntéza je apriorním schématem pro jednotlivé historické děje a jejich líčení, a představuje tak původní a nepřekroči-

11 REINHART KOSELLECK, *Fragen zu den Formen der Geschichtsschreibung*, in: *Formen der Geschichtsschreibung*, (edd.) Reinhart Koselleck, Heinrich Lutz, Jörn Rüsen, München 1982 (Theorie der Geschichte. Beiträge zur Historik 4), s. 9–13, zde s. 11.

12 Srov. KARLHEINZ STIERLE, *Erfahrung und narrative Form. Bemerkungen zu ihrem Zusammenhang in Fiktion und Historiographie*, in: *Theorie und Erzählung in der Geschichte*, (edd.) Jürgen Kocka, Thomas Nipperdey, München 1979 (Theorie der Geschichte. Beiträge zur Historik 3), s. 85–118, zde zejména závěry na s. 117–118.

13 Srov. HANS MICHAEL BAUMGARTNER, *Kontinuität und Geschichte. Zur Kritik und Metakritik der historischen Vernunft*, Frankfurt am Main 1997, a dále pro historickou metodologii a zde pojednávanou otázku narativity a historické subjektivity některé jeho důležité studie, mezi nimi například HANS MICHAEL BAUMGARTNER, *Die Erzählstruktur des historischen Wissens und ihr Verhältnis zu den Formen seiner Vermittlung. Ein Diskussionsvorschlag*, in: *Historisches Erzählen. Formen und Funktionen*, (edd.) Siegfried Quandt, Hans Süßmuth, Göttingen 1982, s. 73–77; TÝŽ, *Erzählung und Theorie in der Geschichte*, in: *Theorie und Erzählung in der Geschichte*, s. 259–289; TÝŽ, *Thesen zur Grundlegung einer Transzendentalen Historik*, in: *Seminar: Geschichte und Theorie. Umriss einer Historik*, (edd.) Hans Michael Baumgartner, Jörn Rüsen, Frankfurt am Main 1976, s. 274–302. Pro otázku subjektivity historiografie srov. TÝŽ, *Die objektiven Voraussetzungen der Historie und der Sinn von Parteilichkeit*, in: *Objektivität und Parteilichkeit*, s. 425–440. Interpretaci Baumgartnerova historického myšlení podala H. NAGL-DOCEKAL, *Die Objektivität der Geschichtswissenschaft*, s. 211–227.

telnou podmínku pro vlastní empirický historický předmět, v Baumgartnerově představě historický děj, událost.¹⁴ Tato narativní syntéza se konkrétně vyjadřuje v podobě základní struktury souvislosti počátek-střed-konec, kterou neuvědomovaně podkládáme pod empirické historické předměty, historické děje. Vytváříme a konstruujeme tak souvislost, „kontinuitu“, kterou nelze empiricky vykázat, bez které se však jednotlivé empirické historické předměty neobejdou. Proto také vtělil Baumgartner do podtitulu svého díla *Kontinuität und Geschichte* kantovské *Zur Kritik und Metakritik der historischen Vernunft*.

Vedle základního narativistického akcentu představuje Baumgartner jednoho z těch německých metodologů historické vědy, kteří poukazují na podstatnou vazbu mezi dějepiscetvím a konkrétním a praktickým lidským jednáním a metodologicky ji dále rozpracovávají. Baumgartner spatřuje v konkrétním orientování a legitimaci lidského jednání ideu, která stojí v základu ex-post konstruování určitých souvislostí v minulých dějích a událostech.¹⁵ Samotná lidská (historikova) zkušenost a zapuštěnost ve své vlastní individuální situaci je zde nutným spolupodmiňujícím faktorem pro výslednou podobu vyprávěných historických dějů.

Baumgartner ve svých úvahách o podstatě historického rozumu nenavazuje pouze na Kantův subjektivistický obrat v obecném myšlení, ale odkazuje rovněž na Wilhelma Diltheye, který sám zamýšlel podat kritiku tentokrát historického rozumu. Pro historickou vědu Baumgartner opět oživil otázku po apriorních předpokladech historického poznání a historického rozumu a své úvahy zde namířil nejen ve směru podmíněnosti ze strany jazyka a vyprávěcí roviny, ale rovněž vzal v potaz konkrétní situaci lidské zkušenosti a lidského (historikova) života včetně touhy po smyslu, která je jednou z důležitých podmínek historického poznání. V tomto ohledu lze Baumgartnera zařadit do linie těch myslitelů a historických metodologů, kteří během druhé poloviny 20. století opět otevřeli subjektivitě prostor v historickém poznání.

V důrazu na výkon života, jednání člověka a vytváření smyslu stojí Baumgartner blízko významnému německému teoretikovi a metodologovi dějin Jörrnu Rüsenu.¹⁶ Také Rüsenuv úvahy o dějinách svědčí o tom, že téma historické

14 Původní narativní syntéza představuje „ein apriorisches Schema für Geschichten, das den konkreten Erzählugen, dem empirischen historischen Gegenstand, als Bedingung der Möglichkeit zugrunde liegt“ – H. M. BAUMGARTNER, *Thesen zur Grundlegung einer Transzendentalen Historik*, s. 279.

15 H. M. BAUMGARTNER, *Kontinuität und Geschichte*, s. 269.

16 V nedávné době porovnával Rüsenu a Baumgartnerovu pozici v perspektivě jejich orientace na praktické jednání DORIS GERBER v knize *Analytische Metaphysik der Geschichte. Handlungen, Geschichten und ihre Erklärung*, Berlin 2012, s. 217–222.

objektivitu a otázka subjektivního prvku v dějinné konstrukci neztratily v rámci historické metodologie na naléhavosti. Otázka historické objektivitu se u Rüsen- na objevuje často.¹⁷ Do ní pak zahrnuje také polohu vztahu a napětí mezi orientací na praktický život a hodnotovou neutralitou historického vědění.¹⁸ Rüsen se mezi nimi snaží prostředkovat a hledat určité přemostění. V souvislosti s tím si pak Rüsen klade otázky po zodpovědnosti historika, kde leží, v čem spočívá. Odpovědi, alespoň v jednom ze směrů svých úvah, nachází na rovině tvoření smyslu. Člověk si neustále hledá a tvoří smysl svého konání a dějiny znamenají jednu z možností takového vytváření smyslu, a to prostřednictvím zkušenosti času.¹⁹ V tomto smyslu lze pak shrnout, že „logika historického myšlení“ a spolu s ní dějiny jako produkt této logiky (a jsou-li spolu s tím v základu vyprávěním), působí jako „Erklären durch Erzählen“,²⁰ čímž se svým způsobem opět vracíme zpátky k narativistickým historiografickým konceptům.

Pro více filozoficky orientované rozboru Arthura C. Danta a některých dalších teoretiků dějin jdoucích ve směru analyticky a jazykově orientovaných úvah s vyvozeními pro historickou vědu lze velmi hrubě shrnout, že jejich pozice neodpovídá v principu smyslu, který přirklí subjektivitě historika a poznávajícího individua vůbec myslitelné duchových dějin v německé (*Geistesgeschichte*) i české variantě (Zdeněk Kalista), hermeneuticky orientovaných směrů, rozumějíci historiografie (vyjdeme-li z dichotomie rozumějíci/scientistní historiografie, jak ji koncipuje v návaznosti na tradiční pojmovou dvojici rozumět/vysvětlovat Zdeněk Beneš),²¹ autoři čerpající z kořenů napojených na filozofii života a před-

17 Srov. *Historische Objektivität*, (ed.) J. RÜSEN; TÝŽ, *Kann gestern besser werden? Essays zum Bedenken der Geschichte*, Berlin 2003.

18 J. RÜSEN, *Kann gestern besser werden?*, s. 51.

19 „Geschichte ist Sinnbildung über Zeiterfahrung.“ – J. RÜSEN, *Kann gestern besser werden?*, s. 110.

20 „Dieses ‚Erklären durch Erzählen‘ bestimmt die Logik des historischen Denkens auch in seiner wissenschaftlichen Ausprägung.“ – J. RÜSEN, *Kann gestern besser werden?*, s. 111.

21 ZDENĚK BENEŠ, *Zdeněk Kalista a česká rozumějíci historiografie*, in: Zdeněk Kalista, *Cesty historikova myšlení*, Praha 2002, s. 5–19, zde s. 6. Stejně členění se objevuje v Benešově studii TÝŽ, *Gollovec Josef Pekař?*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, (edd.) Bohumil Jiroušek, Josef Blüml, Dagmar Blümllová, České Budějovice 2005, s. 331–341, zde s. 334–335; TÝŽ, *Historiografie mezi poznáváním a porozuměním. Teze k vývojové dynamice české historiografie 30. a 40. let 20. století*, in: *Přednášky z 45. běhu Letní školy slovanských studií*, (ed.) Jiří Hasil, Praha 2002, s. 133–143, zde zejména s. 133–137. Podobně rovněž TÝŽ, *Porozumět nebo poznávat? Skica k jednomu rysu české historiografie 20. století*, in: *Viribus unitis. Nedosti bylo Jana Křena. Janu Křenovi k pětasedmdesátinám*, (edd.) Kristina Kaiserová, Jiří Pešek, Ústí nad Labem 2005, s. 15–28, zde zejména

stavitelé některých dalších blízkých myšlenkových linií. V případě radikálně formulovaných analytických či narativistických teorií v dějepisectví se jedná o relativitu vázanou na text, diskurz, jazyk, kdežto v případě druhé skupiny – význačně to můžeme pozorovat na případě duchových dějin – jde o vztaženost k poznávajícímu subjektu samotnému a podstatě jeho poznávání či, chcete-li, rozumění, včetně jeho citění a chtění, jak by řekl Wilhelm Dilthey, jinými slovy vztaženo k životu člověka v celé jeho rozmanitosti a šíři.

Stejně tak musíme být opatrní v posuzování tematického zaměření historické vědy. V soudobé historiografii tolik frekventované téma iracionálního, neobvyklého, na okraji stojícího, magického, jak s nimi pracuje nejen historická antropologie, neodpovídá noetickému akcentu klasických duchových dějin, diltheyovskému rozvrhu humanitních věd i výrazné části tradice intelektuálních dějin, jejichž svébytnost spočívá ve velké míře ve specifickém porozumění samotnému poznávajícímu (rozumějícímu) subjektu a procesu historického poznání. Pokud bychom vzali v potaz předmět zkoumání, jejich tematické zaměření se z největší části nekrylo.

I dnes však narazíme na teoretiky historického myšlení, kteří orientují pohled více směrem k samotnému subjektu historického poznání, resp. ve specifickém případě k historickému rozumění jako takovému, nikoli pouze k předmětu historického poznání. Pozorovali jsme to výše na příkladu Hanse Michaela Baumgartnera, Jorna Rüsena a dalších. To je již směr úvah, které otvírají otázku historické (historikovy) subjektivity a jejího nutného spolupůsobení na vytváření našeho obrazu dějin více v tom směru, v němž se pohybovaly také tradiční duchové dějiny, německá *Geistesgeschichte* na konci 19. a v prvních desetiletích 20. století, intence rozumějícího dějepisu v různých formacích a podobné linie historického myšlení. Je jasné, že se nové rozvrhy této otázky v nedávné době rozvíjejí již do jiných rovin, přičemž některých se alespoň letmo dotkneme v následujících pasážích.

Richard J. Evans ve své navýsost fundované reflexi z konce 20. století o stavu historického myšlení v otázce prostoru věnovaného historikovu subjektu dochází k závěru, že „uměřené postmoderní myšlení vedlo k tomu, že historikova subjektivita byla otevřeně uznána s větším akcentem“.²² V případě Evanse a ani mnohých dalších takové tvrzení však neznamená, převedeme-li otázku do roviny dnes již klasického rozvrhu napětí mezi skutečností a fikcí v obrazu dějin vytvářeném historiky, že by se tím podkopávala možnost objektivního historického

poznání ve smyslu možnosti bazální korespondence našeho obrazu o minulosti a této minulosti samotné. Historik má a může odkrývat minulé události a děje, aniž by to současně znamenalo, že by je zcela vymýšlel. Takovému konstatování by ale přitakala i velká většina historiků píšících dějiny a nezaobírajících se prvořadě historickou metodologií. Ostatně v historické vědě samotné, zejména pak v pracích nemetodologického a neteoretického charakteru se radikálně relativistické epistemologické koncepce vycházející z pozic jazykového, resp. kulturního obratu neprojevíly tak výrazně jako v jiných oblastech, jak na to upozorňuje Georg Iggers.²³

Evansův výše citovaný výrok však není neproblematický a v určitém ohledu je dle mého názoru dokonce v rozporu s jedním z velmi závažných důsledků úvah odkazujících k jazykovému obratu, a totiž s odmítnutím autonomně jednajícího a samostatného subjektu, nikoli pouze jednajícího, ve specifickém případě dějinného aktéra, nýbrž rovněž se zpochybněním pojmu autorství, tedy zpochybněním rozumějícího, poznávajícího (ve specifickém případě historikova) subjektu. Ukazuje se zde jisté napětí, které se otevírá pro historickou vědu. Na jedné straně jazykový obrat a poststrukturalistické vlivy znamenaly pro historickou vědu kritické, ačkoli rozhodně nikoli první narušení představy, že existuje vůbec možnost objektivního poznání minulosti.²⁴ V tomto smyslu byly napadeny pozice hájené

22 R. J. EVANS, *Fakten und Fiktionen*, s. 238.

23 GEORG IGGERS, *Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert. Ein kritischer Überblick im internationalen Zusammenhang (Neuauflage 2007)*, Göttingen 2007, s. 126–127.

24 Krystalicky se toto narušení ze strany samotných historiků odrazilo a bylo reflektováno v polemice o postmoderním dějepiscetví, jež se rozhořela v 90. letech 20. století na stránkách časopisu *Past & Present*. Rozpoutal ji hlasatel „návratu vyprávění“ Lawrence Stone krátkou notickou uveřejněnou v roce 1991 – LAWRENCE STONE, *Notes. History and Post-Modernism*, *Past & Present* 131/1991, s. 217–218, která následně vyprovokovala reakci – PATRICK JOYCE, CATRIONA KELLY, *History and Post-Modernism*, *Past & Present* 133/1991, s. 204–213. K ní srov. reakci LAWRENCE STONE, GABRIELLE M. SPIEGEL, *History and Post-Modernism*, *Past & Present* 135/1992, s. 189–208. Joyce vidí jako klíčový přínos postmoderních teorií pro historické myšlení fakt, že „historické události, struktury a procesy jsou neoddělitelné od formy jejich dokumentární reprezentace, od konceptuálních a politických přivlastňování a od historických diskurzů, které je konstruuji“ – P. JOYCE, C. KELLY, *History and Post-Modernism*, s. 208. Stoneova kritika postmoderního dějepisu a lingvistického obratu v oblasti historické vědy pak vyúsťuje mimo jiné do konstatování nevyhnutelného důsledku, že se totiž fakt a fikce stanou neodlišitelnými – L. STONE, G. M. SPIEGEL, *History and Post-Modernism*, s. 190, což by mělo pro historickou vědu fatální následky. Společně se Spiegelovou hledá určitou střední pozici, koncentrovanou v podání Spiegelové do výzvy studovat relačné texty i kontext, mezi dvěma extrémně radikální redukcí na jedné straně na jazykovou, resp. textovou rovinu, na druhé straně na rovinu „čisté“ historické skutečnosti dále nedotazované a neproblematizované funkcí média

historickou vědou v podstatě po celou dobu její existence, totiž že se můžeme nakonec, třeba i po větších peripetiích a nesnázích, dobrat historické pravdy ve smyslu souladu našeho obrazu o minulosti a minulosti samotné. Ony pozice byly atakovány již z toho důvodu, že vůbec samotná možnost takového souladu byla v základu zpochybněna, narušením či přímo popřením korespondence historického díla a samotné historické skutečnosti, vyhlášením absence kritérií pravdivosti v historickém líčení apod., jak se to ukazuje například v díle Haydena Whitea.²⁵

Mohlo by se tedy zdát, že se tak otevřel prostor pro výrazné uplatnění subjektivního prvku v noetice historické vědy. Jak již bylo výše naznačeno, pozice hájící objektivitu historického poznání nebyly atakovány ve jménu poznávajícího (rozumějícího, chápajícího, cítícího, žijícího) subjektu, nýbrž ve jménu, velmi zjednodušeně řečeno, vševládajícího a všeovládajícího (i samotný poznávající subjekt) jazyka a textu. Tedy v jistém ohledu byla historikova subjektivita, rozumíme-li jí ve smyslu bazální možnosti aktivně a alespoň do určité míry svobodně vstupovat do procesu historického poznání jako svéprávný činitel *sui generis*, nikoli podpořena, nýbrž naopak spíše ohrožena. Ne však ve jménu požadavku radikálně objektivního ve smyslu zcela nestranného a na poznávajícím subjektu nezávislého poznání, jak se to dělo ve druhé polovině 19. století v evropském historickém myšlení především v reakci na příliš rozmáchlé a od historické reality příliš vzdalující se koncepce romantické historiografie, nýbrž ve jménu relativity postavení historikova subjektu vzhledem k vládoucí moci jazyka a textu.

Ohrožení poznávajícího (historikova) subjektu z různých myšlenkových pozic s dopadem pro historickou metodologii není historické vědě neznámé. V nedávné době se v důsledku toho setkáme i s explicitními pokusy teoreticky a metodologicky rehabilitovat roli subjektu v dějinách.²⁶ Je jistě otázka, jak takový subjekt bude definován a charakterizován. Pokud budeme chápat subjekt ve smyslu dějinného aktéra, nabývá jeho tvářnost rozmanitých podob do velké míry určených tím, v kontextu jakého historiografického proudu se daný aktér

jazyka. Vazba mezi textem, jazykem, naracemi a historickou realitou a její charakter, specificky pak problém autoreference narací je vůbec jednou z klíčových otázek, již musí – mají-li obhájit svoje pozice – plausibilně zodpovídat různé narativistické kritiky dějepiscství, dobře je to patrné například v úvahách Franka Ankersmita. Z českých reflexí srov. JAN HORSKÝ, *Narativistická kritika dějepiscství a rozbraní mezi historiografií a (přírodní) vědou a mezi dějepisnou konstrukcí a literární fikcí*, Dějiny – teorie – kritika 1/2013, s. 126–136.

25 Srov. zejména HAYDEN WHITE, *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě 19. století*, Brno 2011; TÝŽ, *Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje*, Praha 2010.

26 Srov. například, *Historisierte Subjekte – Subjektivierte Historie. Zur Verfügbarkeit und Unverfügbarkeit von Geschichte*, (edd.) STEFAN DEINES, STEPHAN JAEGER, ANSGAR NÜNNING, Berlin–New York 2003.

vyskytuje. Historicko-antropologické rozvrhy dějinného subjektu budou jiné než subjekt-dějinný aktér v podání historické sociální vědy, politických dějin, psychoanalytického přístupu k historickému aktéru atd. Co se týče subjektu ve smyslu nositele a strůjce historického poznání, tam lze narazit vedle konstatování, k historické teorii spíše odměřeného, že historik bude prostě vždy určitým způsobem ovlivňovat a určovat obraz o dějinách, aniž by je tak nutně musel deformovat, rovněž na tezi, že historikův subjekt musí být rehabilitován. Bude to však již subjekt jiný, než jak se jevil teoretikům 19. a první poloviny 20. století.

Historická metodologie zde nezapře inspiraci u myšlenkových podnětů vycházejících zejména z filozofického prostředí. V úvodním slovu sborníku *Historisierte Subjekte – Subjektivierte Historie* (2003) narazíme na ilustrativní vyjádření této tendence. Editori v něm prohlašují, že nechtějí návrat „starých dějin“ a „starého subjektu“. Dějiny se podle nich – v intencích dnes již široce rozšířené teze o pluralitě dějin – subjektivizovaly v tom smyslu, že se rozpadly do mnoha jednotlivých dějů, které vyprávějí o nejrozmanitějších předmětech. Dějiny se rovněž perspektivizovaly a pluralizovaly. Uvědomily si, že na minulé děje lze nahlížet z množství různých perspektiv a podle toho bude také vypadat náš obraz o dějinách, který tak bude svým způsobem jejich konstruktem.²⁷ Editori zde pokračují dále, když poukazují na to, že se historizoval i subjekt historického poznání, a následně predestinují tezi, že je pro historické poznání klíčový vzájemný vztah, závislost a podmiňování mezi subjektem (subjekty) a dějinami (ději, v německém originále užit singulár a plurál „Geschichte“ a „Geschichten“) a tento vztah dále stručně charakterizují.²⁸

Na analyzovaném textu před námi vystupuje několik příznačných rysů. Jednak se na něm ukazuje, jak se v historické metodologii v průběhu druhé poloviny 20. století odrazil vývoj filozofického myšlení, který se tak často rámuje nadužívaným pojmem postmoderny. „Geschichten statt Geschichte“, „(mnohé a pluratiní) děje namísto (jedněch, jednolitých a s jediným možných výkladem si vystačivších) dějin“, mohli bychom lapidárně shrnout. Rozmanitost přístupů, tvarů a výsledných podob historického obrazu, každý s nárokem na stejnou platnost. Odmítnutí nároku jakékoli z interpretací na absolutní či dokonce převažující platnost. Rezignace na vytváření velikých historických syntéz. Podtržení narativního charakteru historické vědy a některé další rysy.

27 *Historisierte Subjekte – Subjektivierte Historie. Zur Verfügbarkeit und Unverfügbarkeit von Geschichte*, s. 1–2.

28 *Historisierte Subjekte – Subjektivierte Historie. Zur Verfügbarkeit und Unverfügbarkeit von Geschichte*, s. 2.

Vedle těchto momentů je však příznačné rovněž heslo, že ačkoli se hodlají postavit proti hrozící destrukci historikova subjektu (v obou předložených významech), nebude se jednat o oživení „starého“ (tedy již překonaného, neplatného, mylného) pojetí subjektu, nýbrž bude to subjekt nový. A nebudou to „staré“ dějiny, nýbrž budou rýsovány dějiny nové. Takových prohlášení znají dějiny dějepiscectví i historické metodologie a teorie celou řadu. Obzvláště ve 20. století se jich vynořilo mnoho, nejmarkantněji se snad ozývala v souvislosti s hnutím *Annales* ve Francii (proklamace „nouvelle histoire“). Zдали se však jedná skutečně o nový subjekt ve smyslu jinak a nově definovaný, jinak pracující a na jiném principu stojící, to je jiná otázka, na níž se současně bude prokazovat, zdali jednoduše vyhlášené heslo není jen prázdnou floskulí. Ve chvíli, kdy autoři předkládají jako jeden ze záměrů tezi historizaci subjektu, pak je třeba vzít v potaz, že k historizaci poznávajícího (rozumějícího atd.) subjektu došlo ve vývoji historického myšlení již mnohem dříve než koncem 20. století. Současná historická metodologie či historická věda vůbec, pokud chce prokazovat svoji inovativnost a stejně tak i odůvodnit potřebnost reformy, v tomto případě pojetí poznávajícího subjektu v rámci procesu historického poznání či rozumění, musí dokázat, že jí navrhovaná ať již konkrétně historizace subjektu či vůbec „nové“ pojetí subjektu je jiné a odlišné od stávajících a že je současně pro historickou noetiku potřebné. Bude muset ukázat, v čem se takový subjekt liší a v čem je eventuálně schopen dostát nároku, který před něj postavil vývoj historické vědy ve 20. století včetně rozmanitých tendencí v rámci širokého a nezřetelného pojmu postmoderního myšlení.

Historická metodologie si bude muset také dát dobrý pozor, aby správně vymezila pojem subjektu, bude-li stát o rehabilitaci historického (historikova) subjektu či o jeho „nové“ založení. Na nejzákladnější rovině nesmí směřovat subjekt ve smyslu dějinného aktéra, a tedy předmět bádání, a poznávající subjekt sám, nositele poznání. Hovoří-li se tak například v kontextu reflexí vývoje sociálních dějin ve 20. století o rostoucím významu fenoménu citů a emocí v historickém pojednání sociálních dějin, pak je třeba mít na zřeteli, že jsou zde míněny city obvykle ve smyslu předmětu historického zkoumání, nikoli ve smyslu zahrnutí citové, emocionální složky do procesu historického rozumění či poznávání jako takového.²⁹

29 Srov. *Perspektiven der Gesellschaftsgeschichte*, (edd.) PAUL NOLTE, MANFRED HETTLING, FRANK-MICHAEL KUHLEMANN, HANS-WALTER SCHMUHL, München 2000, zejména s. 95–111.

Podobná poznámka rovněž platí pro široce koncipovaná a dnešní historiografii velmi oblíbená zkoumání praktik jednání historických subjektů. Když se pak setkáme s pojmenováním jednoho z nedávno konaných workshopů v Göttingen (*Neue Subjektivität. Subjektkulturen und Selbstverhältnisse in der Bundesrepublik in den 60er und 70er Jahren*) a na prohlášení brát vážně nutnost „návratu subjektu do kulturních věd“,³⁰ je třeba mít na zřeteli, že se zde nejedná o návrat subjektu do vlastního procesu historického poznání, tedy subjektu jako nositele a tvůrce historického poznání, nýbrž opět primárně o návrat subjektu jakožto předmětu historického poznání do historického bádání.

V kontextu relativně mladých psychoanalytických přístupů v rámci historické vědy můžeme narazit na koncepcie akceptující důležitou roli vlastní historikovy subjektivity v procesu historického poznání. Tak například Peter Loewenberg hovoří o „efemerní objektivitě“, když se historik domnívá, že může z pojednání dějin vypustit jakékoli city, pocity.³¹ Psychoanalytický pohled na samotného dějiny tvořícího historika se pak v principu táže po psychických podmínkách, předpokladech, psychickém založení historika, které se následně podílely na jeho tvorbě. Ať se již jedná o fenomén historikovy identifikace s předmětem svého zkoumání či o jiné otázky, principiálně je zde již vážně brán v potaz historik samotný a jeho subjektivní založení. Lapidární shrnutí je obsaženo v Loewenbergově výzvě vřazovat interpretace dokumentů do emocionální a textové reality způsobu čtení vlastního samotným interpretujícím historikům.³² Takto obecně postulované zjištění není jistě žádným objevem v historické metodologii a myšlenkové směry stavějící mimo jiné na Wilhelmu Diltheyovi a tradici *Geistesgeschichte* si takového fenoménu byly dobře vědomy a podtrhovaly zapojení historikova rozumějícího, poznávajícího subjektu ve všech rovinách jeho bytosti (včetně emocionální vrstvy) do procesu historického poznání. V tomto ohledu a takto obecně formulováno lze konstatovat, že psychoanalytické pokusy v historické metodologii počítají s obdobným postulátem.

V rámci úvah po návratu subjektivismu do historiografie nelze opomenout ani dnes v historické vědě velmi živý zájem o dějiny paměti, „místa paměti“ a vůbec zkoumání vztahu paměti a dějin. Jelikož zde nemáme prostor pro detailnější

30 UFFA JENSEN, *Neue Subjektivität. Subjektkulturen und Selbstverhältnisse. Tagungsbericht*. 30.11.2007–01.12.2007, Göttingen, H-Soz-u-Kult, 21.02.2008.

31 PETER LOEWENBERG, *Emotion und Subjektivität. Desiderata der gegenwärtigen Geschichtswissenschaft aus psychoanalytischer Perspektive*, in: *Perspektiven der Gesellschaftsgeschichte*, s. 58–78, zde s. 62.

32 Srov. P. LOEWENBERG, *Emotion und Subjektivität*, s. 66–67.

analýzu, poukázal bych pouze na jediný fenomén, a totiž že ačkoli se na první pohled může zdát, že je to především subjektivita dějinného aktéra, která je v okruhu dějin paměti hodna otázky, problematizace a dalšího rozboru a která by zde i v budoucnu historická metodologie měla věnovat pozornost, přesto je i zde tematizace statutu poznávajícího subjektu (výsostně historika) samotného relevantní, ba vůbec stejně tak hodna otázky, jako je standardně kladena na historiografickém poli dějin paměti směrem k dějinným aktérům.

Návrat subjektu a subjektivity do dějepisectví je aktuálním fenoménem i v kulturních dějinách, resp. kulturních vědách. Je to jev pro ně pochopitelný. Navazují zde na klasickou tradici kulturních dějin, uchovávají a dále rozvíjejí bazální premisu, že se „kulturní život“ nevyčerpává pouze rozumovou stránkou lidského bytí, nýbrž zahrnuje člověka celého, jeho niterné prožitky, naděje, touhy, očekávání, emocionalitu a tělesnost stejně jako intelektuální život, uvědomovanou rovinu jeho bytí stejně jako fenomény neuvědomované.³³ Tento „kulturní život“ ve svých historických formacích má pak být historiky zkoumán a studován. Lidský život v celé jeho rozmanitosti má být předmětem zájmu historika. V tomto smyslu se klade pojem „žité kultury“, o kterou má historické vědě jít.³⁴ Jak již bylo poukázáno v jiném kontextu výše, bude otázkou, zdali i kulturní vědy v jejich současných formacích a ve svém přístupu k vývoji – hovoří-li o obnoveném zájmu o lidskou subjektivitu, (kulturní) zkušenost člověka, emocionalitu, tělesnost a podobně – budou při vypracovávání svých metodologických základů této subjektivitě, zkušenosti atd. rozumět primárně pouze jako předmětu svého zájmu, nebo zdali ji vpustí podstatněji jako konstitutivní rys i do prostoru samotného procesu historického rozumění, poznání.³⁵

33 *Handbuch der Kulturwissenschaften*, díl 1: *Grundlagen und Schlüsselbegriffe. Einführung*, (edd.) FRIEDRICH JAEGER, BURKHARD LIEBSCH, Stuttgart 2004, s. XII–XIII; *Handbuch der Kulturwissenschaften*, díl 3: *Themen und Tendenzen. Einführung*, (edd.) FRIEDRICH JAEGER, JÖRN RÜSEN, Stuttgart 2004, s. X.

34 Srov. *Handbuch der Kulturwissenschaften*, díl 1: *Grundlagen und Schlüsselbegriffe. Vorwort*, s. VII.

35 Na citované trojsvazkové syntetizující příručce *Handbuch der Kulturwissenschaften* se to příliš neukazuje. Podobně již citovaný workshop v Göttingen vyhláující požadavek návratu subjektu a subjektivity do kulturních věd zde má na mysli primárně předmět poznání (dějin), nikoli nositele a tvůrce poznání (dějin). Srov. U. JENSEN, *Neue Subjektivität. Subjektkulturen und Selbstverhältnisse. Tagungsbericht*. V jiném duchu již vyznívá aktuální zamyšlení Clemense Wischermanna, http://www.uni-konstanz.de/FuF/Philo/Geschichte/Tutorium/Themenkomplexe/Grundlagen/Was_ist_Geschichte/Subjektivitat/subjektivitat.html: „Eines der vielleicht wichtigsten Probleme ist für den Historiker dabei, dass er die Geschichte erinnerungstheoretisch re-konstruiert, zugleich aber selbst als Individuum in einem lebensgeschichtlichen Kontext mit seinem Thema steht. Mit anderen Worten: Welche Rolle soll der Subjektivität des Historikers im Feld einer erinnerungstheoretischen Geschichtsschreibung zukommen? Nur vereinzelt wird die Subjektivität des Wissenschaftlers als Voraussetzung historischer Erkenntnis diskutiert.“

Je však jistě pravda, že samotné narušení vazby historického díla a vlastní historické skutečnosti, relativistické popření či radikální zpochybnění možnosti jejich bazální korespondence vycházející z jazykového a kulturního obratu rezonujícího také v metodologii historické vědy (včetně kulturních dějin, resp. kulturních věd),³⁶ a některými interprety v tomto okruhu vyvozované důsledky o stejnorodosti dějepisectví a krásné literatury otevírají svým způsobem širší prostor pro poznávající subjekt zde nikoli ve smyslu předmětu historického zkoumání a v důsledku toho mu mohou určovat silnější postavení v procesu historického poznání. Ostatně nové tematizace vztahu mezi historickou vědou a krásnou literaturou, v rámci historické metodologie časté právě v okruhu úvah vycházejících z jazykového obratu, s sebou nutně nesou tázání po charakteru role a působení tvořícího a tvůrčího subjektu na výsledný obraz dějin. Svým způsobem se zde vrací rovněž klasická a starší otázka, totiž zdali je historie spíše vědou či uměním. Není naším cílem zabíhat do podrobností, nejkuli podat jednu z dalších možných odpovědí na tuto proslulou otázku historické teorie, nýbrž pouze poukázat, že již samo kladení tohoto dilematu předpokládá, že historikův subjekt a téma jeho (výraznějšího) podílu na historické tvorbě jsou vzaty v potaz a opět významněji kladeny na misky vah. V německém prostředí klasické dilema historie jako vědy či jako umění v 80. letech opět zmínil například Wolfgang Hardtwig, historik značně aktivní rovněž v oblasti současných německých intelektuálních dějin.³⁷ Hardtwig na půdoryse základního rozlišení na jedné straně vědeckého a na straně druhé s důrazem na umělecké, literární vyličení estetizujícího dějepisectví sleduje linku posledně jmenovaného od jeho počátků a předpokládá vnitřní návaznost mezi „estetickým dějepisectvím“, počínaje zejména Rankem přes Friedricha Meineckeho až směrem k nedávným počínům učiněným v této linii, kde upozorňuje především na dílo Golo Manna.³⁸

Není rovněž náhodou, že Hardtwig v této souvislosti odkazuje na Wilhelma von Humboldta a jeho studii *Über die Aufgabe des Geschichtsschreibers*. Pro tuto linii či formu dějepisectví pak předpokládá dvě metafyzické premisy: za prvé,

36 Srov. *Kulturgeschichte Heute*, (edd.) WOLFGANG HARDTWIG, HANS-ULRICH WEHLER, Göttingen 1996.

37 K dotazování se po historii jako vědě či jako umění se Wolfgang Hardtwig vrátil například ve studii WOLFGANG HARDTWIG, *Geschichte als Wissenschaft oder Kunst*, in: Týž, *Geschichtskultur und Wissenschaft*, München 1990, s. 92–102. Původně TÝŽ, *Die Verwissenschaftlichung der Historie und die Ästhetisierung der Darstellung*, in: *Formen der Geschichtsschreibung*, s. 181–191.

38 W. HARDTWIG, *Geschichte als Wissenschaft oder Kunst*, s. 99–101. Hardtwig odkazuje na Man-nova Wallensteina.

že svět jako takový a stojící nad jednotlivými, kontingentními událostmi je v základu uspořádaný a spočívá v božské Prozřetelnosti. Za druhé, a to je pro námi sledovanou otázku důležité, že toto estetické dějepisectví vychází z představy umění jakožto napodobení přírody a skutečnosti. Hardtwig zde správně upozorňuje, že důsledkem této druhé premisy dějepisná teorie nepovažovala „krásné“, estetizující vylíčení historické skutečnosti za její „zfalšování“, zkrslení či nepravdivé představení. Dějepisci totiž stavěli právě na představě, že historickou realitu ve svém líčení napodobují podobně, jako ji napodobuje jakýkoli jiný umělec ve svém díle. V následujícím vývoji historiografie byly pak obojí premisy dle Hardtwiga nakonec historickou vědou odmítnuty (hovoří zde v situaci počínajících 80. let 20. století) a historie ve druhé své linii, tedy vědecké, nastoupila směr odmetafyzičtění a odestetizování historické práce.

Je zřejmé, že prostor pro subjekt v takto nastolené dichotomii je mnohem více omezen v rámci vědecké linie než v estetizující, k umění tendující historiografické tradici. Přesto je z výše řečeného patrné, že se musíme neustále ptát, o jaký region určený poznávajícímu subjektu se přesně jedná, což platí i pro kontext debat o statutu historie jako umění či jako vědy. Ačkoli je zde subjektu vymezeno mnohem širší pole působnosti, přesto bude vždy v každém konkrétním případě třeba se tázat, jaké funkce poznávající subjekt v dané koncepci plní, kam až se rozléhá jeho tvůrčí činnost a v jakém smyslu a v jakých polohách se tu subjekt realizuje.

Otázka po vědeckém či nevědeckém charakteru dějepisectví se vynořuje v pravidelných intervalech, přičemž zde nemusíme mít na mysli pouze narativistické koncepce či například diskuse o „fikcionalizaci“ a estetické dimenzi v dějepisectví, vedené intenzivně nejen v německé historiografii v 80. letech 20. století.³⁹ Na téma vědeckosti dějepisectví lze pohlédnout z rozmanitých úhlů.

39 Srov. například výše již citovaný text K. STIERLEHO, *Erfahrung und narrative Form*; dále srov. *Formen der Geschichtsschreibung*, (edd.) REINHART KOSELLECK, HEINRICH LUTZ, JÖRN RÜSEN, München 1982. Zde zejména příspěvky HANS ROBERT JAUSS, *Der Gebrauch der Fiktion in Formen der Anschauung und Darstellung der Geschichte*, s. 415–451; DIETRICH HARTH, *Die Geschichte ist ein Text. Versuch über die Metamorphosen des historischen Diskurses*, s. 452–479; HANS ULRICH GUMBRECHT, *„Das in vergangenen Zeiten Gewesene so gut erzählen, als ob es in der eigenen Welt wäre.“ Versuch zur Anthropologie der Geschichtsschreibung*, s. 480–513; JÖRN RÜSEN, *Die vier Typen des historischen Erzählens*, s. 514–605. Z některých dalších příspěvků na téma vědeckosti historie srov. JOSEF MERAN, *Theorien in der Geschichtswissenschaft. Die Diskussion über die Wissenschaftlichkeit der Geschichte*, Göttingen 1985; ISAIAH BERLIN, *Geschichte als Wissenschaft*, in: Seminar: Geschichte und Theorie. Umriss einer Historik, (edd.) Hans Michael Baumgartner, Jörn Rüsen, Frankfurt am Main 1976, s. 209–250.

Debata o vědeckosti historie svým způsobem odkazuje, jak podle mého názoru správně upozornil Jerzy Topolski, rovněž na myslitele konce 19. století a na dvě důležité tendence v rámci historické vědy, z nichž jedna vychází od Wilhelma Diltheye, zatímco druhá od Thomase Bucklea.⁴⁰ Zatímco u Bucklea lze hledat jedny z kořenů výkladu dějepisectví jako přísné vědy, ne náhodou vázané svojí metodologií na vědy přírodní, Dilthey patří mezi ty, kteří razili interpretaci zásadně odlišnou až opačnou. Topolski narýsovanou paralelu mezi Diltheyovou koncepcí historického myšlení a debatami nad vědeckostí dějepisectví nastolenými ve druhé polovině 20. století uzavírá shrnutím (shoduje se s Peterem Novickem a dalšími),⁴¹ že až do 60. let 20. století mělo pozitivistické myšlení hájící přísně vědecké pozice historické vědy navrch, od té doby však postupně ztrácí své pozice.⁴² Jako jednoho z představitelů jím definovaného antipozitivistického myšlení shledává Haydena Whitea s odkazem na jeho tezi, že historie má blíže k literatuře či umění než k (přírodní) vědě.⁴³ Topolski tu tedy opět bere v potaz tendenci jdoucí směrem k jazykovému obratu, analytické filozofii a jejich odrazu v historické metodologii.

Jako nelze – máme-li shrnout – pro vývoj historické vědy v posledních desetiletích tvrdit, že by v ní nabyt jasně převahy vědecký směr, vyjdeme-li z dichotomie umění-věda, platí současně na druhé straně, že – obrazně vyjádřeno – linie, jež dobyly na území historické metodologie koncepty z okruhu jazykového i kulturního obratu, jsou postupně narušovány. Alespoň extrémně relativistické pozice v jejich sféře spíše ustupují do pozadí. Na tento fenomén poukazuje například Georg Iggers v dodatku svého *Dějepisectví ve 20. století*, koncipovaného počátkem 21. století.⁴⁴ Odkazuje přitom jednak na sborník textů editovaný Lynn Huntovou a Victorií E. Bonnellovou, jednak se opírá o závěry, k nimž došla Gabrielle Spiegelová.⁴⁵ Je to ostatně pomyslný pendant k polemice, do níž kdysi na začátku 90. let Spiegelová vstoupila společně s Lawrencem Stonem, když

40 JERZY TOPOLSKI, *Die Wissenschaftlichkeit der Geschichtsschreibung und ihre Grenzen*, in: *Theorie der modernen Geschichtsschreibung*, (ed.) Pietro Rossi, Frankfurt am Main 1987, s. 191–218, zde s. 196.

41 P. NOVICK, *That Noble Dream*, s. 415 i jinde.

42 J. TOPOLSKI, *Die Wissenschaftlichkeit der Geschichtsschreibung und ihre Grenzen*, s. 195–196.

43 HAYDEN WHITE, *Historický text jako historický artefakt*, in: Týž, *Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje*, Praha 2010, s. 115–116.

44 G. IGGERS, *Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert*, s. 127.

45 *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*, (edd.) VICTORIA BONNELL, LYNN HUNT, Berkeley 1999; *Practicing History. New Directions in Historical Writing after the Linguistic Turn*, (ed.) GABRIELLE M. SPIEGEL, New York 2005.

se důrazně postavili proti některým radikálním důsledkům – zjednodušíme-li – postmoderní teorie dějin.⁴⁶ I v nejnovější době se znovu vynořují pochybnosti nad radikálně konstruktivistickými pozicemi a oproti kulturním konstruktům a v reakci na kulturní obrat a jeho projevy v historické vědě se začíná hovořit o tzv. „(re)materializaci pojmu skutečnosti“.⁴⁷ Pojem skutečnosti uplatňovaný v oblasti dějin a jejich interpretace se tu opět stává tématem.

Přímé reflexe, přicházející s tezí návratu subjektivity v současném dějepisectví, resp. jeho metodologii, či alespoň otevírající toto téma, však představují pouze jeden směr zkoumání, chceme-li se tázat po roli subjektivity v dnešní historiografii. Jinou cestou je sledovat konkrétní historická díla, metody a postupy zkoumání a pokusit se na nich detekovat, zda, v jaké míře, v jakých podobách a způsobech práce se v nich uplatňuje historikův subjekt. Takové zkoumání by vydalo samo o sobě na samostatnou práci. Zde nechť je poukázáno pouze na možné pole budoucího historicko-metodologického výzkumu. Jako jediný konkrétní ilustrativní příklad bych zmínil v českém jazyce nedávno vydanou knihu Alaina Corbina, aktuálně jednoho z nejpłodnějších francouzských historiků, jehož knihy začaly před několika lety vycházet v překladech i v České republice.⁴⁸ Některé postupy zpracování látky i způsob výběru hlavního hrdiny jeho knihy *Na stopě neznámému. Znovunalezený svět Louise-Françoise Pinagota 1798–1876* se nápadně podobají postupu, který občas volil v české historiografii například Zdeněk Kalista, hlavní a prakticky jediný ryzí představitel českých duchovných dějin, rozumíme-li jim jako specifickému historiografickému směru vycházejícímu velmi silně z německé tradice Geistesgeschichte, a nikoli náhodou současně historik a teoretik historického myšlení v českém dějepisectví patrně vůbec nejvíce zdůrazňující subjektivistický a tvůrčí aspekt historické práce. Stejně jako Kalistou monograficky zpracovaná Zdislava z Lemberka⁴⁹ i Corbinův Louis-François Pinagot, jinak neznámý výrobce dřeváků, po sobě nezanechal „v dějinách“ takřka žádnou přímou stopu. „Nezamíchal se do žádného významného soudního sporu.

46 Srov. pozn. č. 24.

47 *Die Wirklichkeit der Geschichte. Wissenschaftstheoretische, mediale und lebensweltliche Aspekte eines (post-)konstruktivistischen Wirklichkeitsbegriffes in den Kulturwissenschaften*, (edd.) STEFAN HAAS, CLEMENS WISCHERMANN, Stuttgart 2015, s. 7.

48 ALAIN CORBIN, *Vesnice kanibalů*, Praha 2011; TÝŽ, *Na stopě neznámému. Znovunalezený svět Louise-Françoise Pinagota 1798–1876*, Praha 2006; TÝŽ, *Narcis a miazma. Pach a společenské představy 18. a 19. století*, Praha 2004.

49 ZDENĚK KALISTA, *Blaboslavená Zdislava z Lemberka*, Praha 1991. Srov. také starší verzi TÝŽ, *Blaboslavená Zdislava*, Olomouc 1941.

Jeho jméno nefiguruje v dochovaných soudních spisech. Nikdy nebyl objektem zvláštní pozornosti ze strany úřední moci. Žádný etnolog se nikdy nezabýval tím, co kdy řekl nebo udělal. Stručně řečeno, je to přesně ten, kterého hledám.⁵⁰ A přesto, resp. právě proto si Corbin záměrně vybral Pinagota jako hlavního hrdinu své knihy. Snaží se proniknout do jeho myšlení a to mnohdy na základě hypotéz a domněnek ne nepodobných způsobům kladení hypotéz u Zdeňka Kalisty. O podobnost s Kalistovým postupem duchových dějin se nejedná pouze na základě záměrného výběru neznámé postavy, resp. postavy, o níž se nedochovaly prakticky žádné prameny, ačkoli tento postup má pro duchové dějiny neobyčejnou důležitost – historik totiž nutně konstruuje ve své mysli ve velké míře hypotézy, domněnky, které musí prokazovat výrazným způsobem nepřímou, často s pomocí zakomponování nečekaných až bizarních souvislostí. Musí vkládat do své tvorby v kromobyčejném rozsahu své vlastní tvůrčí, imaginativní, myšlenkové síly, a o to mu také záměrně jde. Corbin stejně jako Kalista si je tohoto fenoménu dobře vědom, a proto volí podobně postaveného, na pramenech nezaloženého hlavního historického hrdinu. Narazíme tu ale i na další společné rysy Kalistovy a Corbinovy intence při koncipování těchto svých knih. Podobně jako u Kalisty ani Corbinův cíl knihy nespočívá pouze v poznání jednoho konkrétního, fakticky anonymního člověka, reprezentanta anonymního lidu „dole“. Vycházejí z porozumění jemu směřuje Corbin k pochopení celé doby, v tomto případě 19. století.⁵¹ Anonymní člověk, představitel široké masy většiny těch, kteří se „do dějin“ obvykle vůbec nedostanou, se mu stává navýsost vhodným reprezentantem a zrcadlem své doby. Ačkoli je zcela zřejmé, že v takto postaveném tázání Corbin rozhodně nepředstavuje nijak nový trend v historickém myšlení a že se v něm spíše koncentrují východiska a rysy, na nichž stavěly některé starší mikrohistoricky, historicko-antropologicky a podobně orientované linie historického myšlení, přesto se na zvoleném díle ukazuje jedna z možných rovin, na nichž se může realizovat rozšiřování pole pro historikův poznávající (rozumějící) subjekt v procesu historického poznání v současné historiografii.

Mnozí se otázky po roli nositele (historického) poznání a subjektivním prvku v procesu historického poznání a vůbec vztahování se k minulosti se však nevynořují pouze v oblasti samotné „čisté“ historické vědy a metodologických úvah v jejím okruhu. Na podobnou tendenci lze narazit v poslední době rovněž v oblasti archivní teorie a metodologie, přirozeně silně navázané na dějepiscectví

50 A. CORBIN, *Na stopě neznámému*, s. 9.

51 A. CORBIN, *Na stopě neznámému*, s. 15.

a historickou vědu, přesto však v určitých ohledech jinak a specificky profilované. Jako na jakési přemostění při přechodu k vlastní archivní teorii zde můžeme odkázat na úvahy historičky kladoucí si otázky i v oblasti teorie archivu, Arlette Fargeové. Známa francouzská historička je pro naše úvahy důležitá zejména podtržením role afektivity ve vztahu historika a archiválií. V případě archiválií se nejedná, zdůrazňuje, o mrtvé reliktky minulosti. V historikově potýkání s archiváliemi se bytostně spojuje inteligence s afektivitou a z tohoto spojení povstává následně historické dílo.⁵² V archiváliích se spojuje minulost a přítomnost. V archiváliích se historik setkává s čímsi bytostně živoucím („le vivant“), s životem samotným. Zatímco historie je, jak píše Fargeová, „jistě nejprve setkáním se smrtí“, v situaci kontaktu s archivními dokumenty se jedná již o komunikaci přímo a prvotně se životem samotným. Na rozdíl od knih sepsaných a vydaných s jasným záměrem, aby byly hromadně čteny (autor text psal s vědomím, že bude publikován a dostane se do rukou mnoha čtenářů), v případě archiválií se jedná o opačný případ. Archivní dokumenty nebyly v naprosté většině vytvářeny primárně s intencí jejich následné publikace, ba naopak. Jejich autoři a producenti nepočítali s tím, že jednou budou tyto dokumenty čteny. Arlette Fargeová se v tomto tvrzení rozhodně nemýlí. Můžeme zde dodat, že archiválie a archivní fondy představují vlastně něco, „co se nemělo stát“, velká část archiválií svým způsobem „neměla existovat“, neměla být trvale uchována, resp. jejich autoři to nezamýšleli, a pokud by věděli, že se jimi vytvořené dokumenty jednou uchovají v archivu a opět spatří světlo světa, raději by je zničili, popřípadě by výsledný produkt své práce, text či jinou formu záznamu, koncipovali jinak a výsledná podoba záznamu by byla odlišná, třeba i jen mírně pozměněná. Toto platí jak přímo pro autory archivních záznamů (soudce, úředníky, politiky atd.), tak ještě zjevněji pro aktéry, kteří v archivních dokumentech vystupují. „Zloděj, zrádce, vzbouřenec,“ jak píše Arlette Fargeová, „nechtějí, aby byli zvěčněni v textu.“⁵³

Sama autorka se pak ve svém díle *Le goût de l'archive*, které mezitím získalo značný ohlas, přičemž v poslední době bylo vydáno v USA v prestižním nakladatelství Yale University Press,⁵⁴ pro něž bylo navíc opatřeno předmluvou od Natalie Zemon Davisové, záměrně pokouší o aplikaci svých teoretických premis, předestřených výše. Jde tak daleko, že prokládá text své knihy, sám o sobě svým jazykovým stylem již tak hodně vzdálený přísně vědeckému vyjadřování a blížící

52 ARLETTE FARGE, *Le goût de l'archive*, Paris 1989, například s. 15, 22.

53 A. FARGE, *Le goût de l'archive*, s. 16.

54 ARLETTE FARGE, *The Allure of the Archives*, New Haven 2013.

se beletristickému slohu, pasážemi vybočujícími z vlastního líčení, stojícími již ve vodách krásné literatury s velmi silným emocionálním nábojem a nezakrytým záměrem nejen podněcovat čtenářovu afektivitu, nýbrž současně odkrývat, jak je tato afektivita klíčová ve vztahu historika se svými prameny a potažmo následně pro jím vykreslovanou historickou skutečnost. Autorka zde záměrně výrazně přibližuje žánr vědy a beletrie. Je ale třeba vzít v potaz, že Arlette Fargeová je ve Francii i mimo ni uznávanou historičkou, jednou z ředitelky výzkumu na Centre national de la recherche scientifique (CNRS), která si vydobyla renomé svým výzkumem především na poli dějin 18. století a je známa rovněž svou úzkou spoluprací s Michelem Foucaultem. Ostatně její zamýšlení se nad smyslem archivu a různými rovinami, na nichž se může rozprostírat jeho variující význam, je nesporně silně inspirováno posunutím významu pojmu archivu v myšlení Michela Foucaulta.

Pokud přesuneme optiku nyní již přímo k archivům, archivářům a archivní teorii, pak i zde narazíme na některé signály svědčící o otevírání dosud nebyvalého prostoru subjektu, a to na různých rovinách. Je to patrné především na současně kanadské archivní teorii. Tamní archivnictví představuje v současné době naprostou špičku a Kanada vůbec patří od poloviny 20. století mezi nejprogresivnější země, co se týče archivnictví, archivní vědy, teorie i praxe. V tomto ohledu lze mnohým metodologicko-teoretickým inovacím vycházejícím z tohoto prostoru přiřknout o to větší váhu společně s velmi pravděpodobným předpokladem, že tyto inovace dříve či později ovlivní také vývoj evropského a nakonec i celosvětového archivního myšlení. V neposlední řadě též platí, že to není pouze historická věda, jež se podílí na formování podoby archivnictví a archivního myšlení. I naopak tendence projevující se v archivním myšlenkovém světě působí v určité míře také na charakter soudobého historického myšlení. Z perspektivy této hypotézy lze v současných tendencích v archivní teorii a metodologii spatřovat jeden z indikátorů budoucího vývoje historického myšlení a dějepisectví samotného.

Co se týče námi pojednávané otázky návratu subjektu a subjektivitu do historického myšlení, pak v archivní teorii a metodologii se tato tendence ukazuje nejvýrazněji na zcela nově formulovaném konceptu tzv. terciární hodnoty, již má disponovat archivní (ale nakonec nejen archivní) dokument, archiválie. Co znamená tento pojem? Proč je pro archivnictví a pro historické myšlení tak důležitý?

V archivní teorii se již delší dobu standardně rozlišuje primární a sekundární hodnota archivního dokumentu. Primární hodnota představuje ten význam, smysl či účel dokumentu, pro nějž byl on sám vytvořen. Jedná se obvykle o jeho původní administrativní hodnotu, která mu náležela v době jeho vzniku a rané fáze jeho lze říci aktivní existence (například spisy vztahující se k agendě sociál-

ních dávek vedené a uchovávané za účelem evidence a doložení výplat sociální podpory). Naopak sekundární hodnota dokumentu již není svázána s administrativním významem dokumentu, nýbrž je napojena na jeho význam druhotný, v tomto smyslu vědecký či historický (jen čistě ilustrativně: může to být i část týchž spisů agendy sociálních dávek, tentokrát však již uchovaných – ve veřejném archivu – ne pro potřeby evidence úřadu samotného, nýbrž například za účelem budoucího historického výzkumu tehdejšího systému sociální podpory apod.).⁵⁵ Slovy klasika této dichotomie, Theodora R. Schellenberga, primární hodnota je význam dokumentu pro jeho původce (pro instituci, úřad, který jej vytvořil, pro člověka, který jej sepsal, atd.), kdežto sekundární hodnota je vztažena k jiným úřadům nebo k soukromým uživatelům, badatelům.⁵⁶ Sekundární hodnotu dokumentu Schellenberg dělí na „svědeckou“ či „výpovědní hodnotu“ („evidential value“) a na „informační hodnotu“ („informational value“). „Svědecká hodnota“ dokumentu spočívá v tom, co dokument přináší za svědectví o činnosti původce, který jej vytvořil. „Informační hodnota“ či také „výzkumná hodnota“ („research value“) dokumentu vyjadřuje, jaké informace využitelné pro výzkum v různých vědách obsahuje daný dokument. Jiným způsobem definoval „svědeckou hodnotu“ další slavný klasik archivní teorie Hilary Jenkinson.⁵⁷ Ten podtrhl klíčovou a prvořadou úlohu dokumentu pro jeho původce, instituci, úřad atd. Archivář by následně podle toho měl vždy primárně dbát na to, aby zachoval přesně takové uspořádání souboru dokumentů, jak se konstituovalo u jejich původce. Archiv má v takovémto pojetí plnit zejména a bytostně funkci být nestranným svědectvím o původcích, tedy tvůrcích dokumentů. V této intenci se Jenkinson zásadně odlišuje od Schellenbergova pojetí. Zatímco prvnímu šlo o nestranné a svědecké vypovídání archivních dokumentů o svých původcích, druhý měl na mysli badatelské účely, zejména historický výzkum, a archivní dokumenty nazíral primárně v tom smyslu, jaké informace z nich lze vytěžit ze strany budoucího výzkumu.

Do takto vytyčeného kontextu dvou bazálních hodnot, s nimiž tradičně počítá archivní teorie (a nakonec i praxe), nyní vstoupili kanadští frankofonní archivní teoretikové (Yvon Lemay, Sabine Masová, Louise Gagnon-Arguinová a s nimi někteří další), když na 6. sympoziu *Interdisciplinární skupiny pro výzkum v ar-*

55 K diferenciaci primární a sekundární hodnoty archivního dokumentu existuje již veliké množství literatury. Přehledně JEAN-YVES ROUSSEAU, CAROL COUTURE, *Les fondements de la discipline archivistique*, Québec 1994, s. 102.

56 THEODORE R. SCHELLENBERG, *Modern Archives. Principles and Techniques*, Chicago 1956, s. 133; TÝŽ, *The Appraisal of Modern Records*, *Bulletins of the National Archives* 8/1956.

57 HILARY JENKINSON, *A Manual of Archival Administration*, Oxford 1922.

chivnictví (*Groupe interdisciplinaire de recherche en archivistique*, GIRA) konaném roku 2010 v Montréalu navrhli zavedení třetí hodnotové roviny dokumentů, terciární hodnoty („valeur tertiaire“).⁵⁸ Kanadští archivní teoretikové ji označují různými prozáním neujednocenými výrazy. Setkáme se s termínem „emotivní hodnota“ („valeur émotive“),⁵⁹ „citová hodnota“ („valeur sentimentale“)⁶⁰ nebo také s „umělecko-emotivně-afektivní“ přirozeností takto definované hodnoty.⁶¹ Společným jmenovatelem této myšlenky je hypotéza, že archivní dokumenty disponují vedle výše jmenované primární a sekundární hodnoty, resp. vedle svědecké a informační hodnoty rovněž rovinou či hodnotou citovou, emotivní. „Představte si na chvíli, že ve své kanceláři máte na stole v rámečku fotografii vaší matky pořízenou v nemocnici těsně před jejím skonek. Je zbytečné dodávat, že kdykoli se na tu fotografii podíváte, oťrese to vámi. I kdyby šlo o velmi banální fotografii, pro vás má nevyjádřitelnou hodnotu.“⁶² Obvykle je to autenticita (archivního) dokumentu, která má určující podíl na tom, že s sebou dokument nese významný „citový náboj“.⁶³ Dokument vytvořila ruka někoho nám blízkého nebo významné osobnosti; jedná se o její vlastnoruční rukopis. Máme před sebou soudní spis, který rozhodl o osudu někoho nám blízkého apod. Rovněž se na potenciálu citového náboje takového dokumentu podílejí jeho fyzické degradace a proměny postupem času, a bylo by možné jmenovat i další rozmanité faktory.

Lemay s Boucherovou v kontextu debat ohledně tří rovin významu archivních dokumentů rozlišili tři základní funkce těchto dokumentů a stejně tak i archivů je obhospodařujících, a totiž 1) informovat („informer“), 2) podávat svědectví („témoigner“), 3) „připomínat minulé“, evokovat, oživovat minulé („évoquer“).⁶⁴ Nejen Lemay s Boucherovou, ale i další členové skupiny GIRA apelují na

58 Srov. program sympozia a jeho hlavní teze dostupné na <http://gira-archives.org/activites/6e-symposium-2010/>.

59 SABINE MAS, LOUISE GAGNON-ARGUIN, *Considérations sur la dimension émotive des documents d'archives dans la pratique archivistique. La perception des archivistes. 6e symposium du Groupe interdisciplinaire de recherche en archivistique (GIRA)*, *Archives* 42/2010–2011, č. 1, s. 53–64.

60 YVON LEMAY, MARIE-PIERRE BOUCHER, *Emoce aneb skrytá tvář archivu. 6. symposium mezioborové skupiny archivního výzkumu (GIRA)*, (ed.) Mikuláš Čtvrtník, *Archivní časopis* 64/2014, č. 2, s. 204–220, zde s. 212–215.

61 Srov. SABINE MAS, ANNE KLEIN, *L'émotion: une nouvelle dimension des archives. Contexte et résumé des exposés du 6e symposium du GIRA tenu le mercredi 3 novembre 2010 au Palais des Congrès de Montréal*, *Archives* 42/2010–2011, č. 2, s. 5–8, zde s. 7.

62 Y. LEMAY, M.-P. BOUCHER, *Emoce aneb skrytá tvář archivu*, s. 212.

63 S nikoli překvapujícím odkazem na Arlette Fargeovou a její výše citovanou knihu *Le goût de l'archive* Y. LEMAY, M.-P. BOUCHER, *Emoce aneb skrytá tvář archivu*, s. 213.

64 Y. LEMAY, M.-P. BOUCHER, *Emoce aneb skrytá tvář archivu*, s. 215.

archivy a archiváře, aby tuto třetí hodnotu či dimenzi archivního dokumentu vzali dostatečně vážně v potaz a začali s ní pracovat a využívat ji i v rámci svých činností zejména v oblasti rozmanitých forem zpřístupňování a využívání archiválií včetně výstavních činností. Kanadští archivní teoretikové zdůrazňují, že by archivy měly mnohem více těžit z emoční dimenze archiválií a jejich citového potenciálu. Archivy by měly návštěvníka, uživatele mnohem výrazněji zatáhnout do děje, posílit jeho nejen racionální, ale rovněž právě emoční, citové účastenství na daném fenoménu.

Koncept terciární hodnoty (archivního) dokumentu v sobě tedy vtěluje podstatnou intenci zaangażovat aktivně konkrétního člověka do dějin, a to nikoli jen historika samotného, nýbrž stejně tak i „konzumenta“ dějin, který však v tomto pojetí přestává být pouhým pasivním recipientem toho, co mu historik či kdokoli jiný o minulosti předloží (v tomto ohledu koncept terciární hodnoty dokumentu odpovídá směřování patrnému v tzv. participativním archivnictví zamýšlejícím zaangażovat „uživatele“ archivů do samotných archivních činností ve stejném duchu, jako se dnes stále častěji skloňuje termín „participativní muzeum“, ale stejně tak i „participativní web“ apod.). Naopak po člověku jako po pouhém „příjemci“ se žádá, aby se aktivně vložil do rozumění fenoménům minulosti. A navíc se nemá jednat pouze o čistý výkon intelektu, nýbrž zapojit má taktéž emocionální, citovou rovinu svého bytí. Opět zde rezonuje – nikoli náhodou – již zmíněný Wilhelm Dilthey a jeho apel uvažovat při exponování problému historického rozumění a rozumějícího subjektu „celého člověka“, tedy člověka jako bytost cítící, chtějící, nikoli člověka jen jako racionálně uvažující intelektuální substanci.⁶⁵

V námi sledovaném kontextu lze pohlédnout na fenomén subjektivitu nejen ve smyslu základního zkoumání, jakým způsobem se poznávající subjekt nutně podílí na historickém poznávání a utváření obrazu dějin, nýbrž můžeme se po ní tázat i na rovině více či méně záměrného vtahování člověka do rozumění dějinám, ale nakonec potažmo tak i – hermeneuticky pojato – do rozumění sama sobě. A to nikoli jen na rovině více či méně instrumentálního poznávání určitých minulostních jevů, nýbrž vůbec v poloze rozvíjení člověka jako takového, jeho vlastností, charakteru, smýšlení, hodnotových měřítek. Musíme zde však být velmi obezřetní na deficientní mody takto či podobně postaveného záměru. Co tím míním?

Nejen profesionální historik, ale i člověk, čtenář, zkoumatel minulosti je v současné době v určitém smyslu stále silněji vtahován do procesu rozumění dějinám.

65 Srov. mezi mnohými jinými místy WILHELM DILTHEY, *Einleitung in die Geisteswissenschaften. Vorrede*, Leipzig–Berlin 1933, s. XVIII.

Nejsou to jen samotní historikové, kteří se snaží s minulostí a konstrukcí dějin oslovit člověka a vlákat jej do minulých dějů. Do dějin ho chtějí angažovat muzejníci, galeristé, archiváři, památkáři, ale stejně tak i další skupiny včetně různých soukromých podniků a iniciativ. Nejenže člověka do dějin zaangažovat chtějí, oni také musejí. Principy nabídky a poptávky a tržní mechanismy pronikají i do této oblasti. Prve zmíněná skupina profesionálů z oblasti veřejné správy a státních či samosprávních paměťových institucí potřebuje zájemce o své fondy, výstavy, kulturní akce, aby obhájila svůj nárok na existenci u svého zřizovatele, tedy veřejnoprávního mecenáše. Druhá skupina soukromoprávních subjektů potřebuje zákazníka, který si pořídí její produkt. Nakonec historikové a další myslitelé vztahující se k minulosti a pracující s ní určitým způsobem, navázaní na vědecké a univerzitní prostředí, jsou postaveni do ošidné a dosti problematické situace stávajícího způsobu hodnocení výkonu ve výzkumu, který stále ještě výrazně staví na kvantitě, což se na jistých rovinách projevuje opět ve snaze získat si co nejvíce publika, byť mnohdy za povážlivou cenu.

K tomuto již delší dobu platnému principu uplatňujícímu se v kulturně-historické sféře navíc v poslední době přistupuje nový fenomén enormního multimediálního rozmachu a informačního boomu spojeného nejvýrazněji s internetem, ale nejen s ním. Audiovizuální přetlak obklopující dnešního člověka je nesrovnatelný se situací nejen 19. století, ale i řekněme ještě 80. let 20. století. A není to již jen oblast zvuku a obrazu. Aparát základních smyslů člověka je podněcován a vybudován z různých stran stále silněji. Současně je stále výrazněji a zároveň agresivněji atakována emocionalita lidské bytosti. Čím více a častěji je však tato sféra lidského bytí podněcována rozmanitými impulsy, tím více se současně otupuje. Podněty se tak musejí stávat silnějšími, aby mohly ještě působit.

Kulturně-historická oblast, práce a produkce paměťových institucí, soukromoprávních subjektů angažujících se v minulostní sféře, historiografická tvorba jako taková se pohybují v současné době v těchto podmínkách a určitým způsobem na ně reagují. Nacházejí se v situaci, kdy musejí obhajovat, ospravedlňovat svůj nárok na existenci a mnohdy musejí podstupovat nelítostný souboj o přežití a prostředky v zápase proti konkurujícím subjektům, jedincům i institucím. Vzhledem ke stále přítomnému ohledu na zákazníka a konzumenta produktu a za vylíčené situace je riziko poklesnutí do upadlé podoby vtahování subjektu do dějin akutní a dnes se již mnohdy i realizuje.

Historická věda, celá široká a rozmanitá škála pracovníků orientovaných směrem k dějinnému horizontu a vůbec historické myšlení, tito všichni by měli napnout síly a čelit těmto upadlým podobám angažování subjektu do dějin. Měli by se stavět proti silicímu tlaku degradovat cíl ušlechtilé kultivace lidského bytí do podoby laciného působení na city člověka a proti, obrazně vyjádřeno, lákání

ke konzumaci rychle připravených a pořádně okořeněných jídel. Dějepisectví v širokém slova smyslu zahrnující rozmanité útvary a fenomény na poli dějin by v tomto svém úsilí mělo čerpat z kořenů své tradice a proti líbivým a příliš snadným heslům bojovat tím, že bude stavět na podstatném smyslu své práce podílení se na kultivaci a vzdělávání dobré podstaty člověka a jejích rozmanitých tvarů a podob.

Vyhlášení „návratu subjektivity do dějin či dějepisectví“ tedy v sobě vtěluje jednak speciálnější a odbornější metodologickou rovinu, odkazující k metodám a postupům uplatňovaným v historické vědě. V soudobém dějepisectví lze postřehnout některé tendence, které se zdají poukazovat na opětovné uznání markantního podílu poznávajícího subjektu na historické práci a řekněme „tvorbě dějin“. Jednak můžeme v „návratu subjektivity do dějin“ vidět také rovinu výraznějšího vtahování subjektu – zde již nikoli jen historika profesionála, nýbrž kohokoli, kdo se vztahuje k dějinám a potýká se s nimi – aktivně do procesu historického myšlení a rozumění dějinám. Některé z možných podob byly předestřeny výše, stejně jako bylo poukázáno na aktuální možná rizika spojená s takovým záměrem. Pro historickou vědu, ale stejně tak i archivnictví i další oblasti kulturní sféry tato situace představuje na jedné straně nebezpečí degradace do přízemních poloh a deficientních modů podoby vlastní existence, na druhé straně znamená také výzvu pro svá budoucí působení a otevření prostoru pro napnutí svých tvůrčích sil.